

สังคมวิทยาที่ (หลงเหลือในความ) รู้ลึก

บัสรา ชมะวรรณ มุกดาวิจิตร

กลับไปปี 2533

ตัดสินใจเรียนปริญญาโทคณะนี้ เพราะประโยคประโยคเดียวในบทความแปลชิ้นหนึ่ง ในเอกสารปกสีเขียวยาวเจาะกรอบ หน้าตาเบสิก ใครเป็นคนแปลก็จำไม่ได้ ผู้เขียนคือใครก็จำไม่ได้อีก เอกสารเล่มนั้นชื่ออะไรก็จำไม่ได้แล้ว จำได้แต่ประโยคเปิดเรื่องที่ชวนให้จินตนาการถึงความเป็นไปได้ภายใต้แสงไฟวับแวมในบ้านเรือนผู้คนที่นี่ “ดูปกติธรรมดา” ว่า มองเข้าไปในนั้นสิ มันอาจจะม่พ่อแม่ลูกนั่งกินข้าวกัน หรืออาจจะกำลังมีการฆาตกรรมเกิดขึ้น หรือมันอาจจะม่อะไรอย่างอื่นในนั้น ซึ่งด้วยสายตารธรรมดาๆ เราไม่อาจเห็นและไม่อาจเข้าใจ ประโยคนี้เหมือนการกักมือเชื่อเชิญคนนอกให้เข้ามาสงสัย ฟังมอง สอดรู้สอดเห็นชีวิตสามัญของคนอื่น และทำความเข้าใจมันผ่านจินตนาการทางสังคมวิทยา สำหรับฉันในตอนนั้นมันเป็นเหมือนพลูที่ถูกจุดในหัวว่าไอ้โฮ่ จริงหรือ วิชานี้จะทำให้เราเห็นสิ่งต่างๆ ต่างออกไปจริงๆ หรือ

2533-2536

ความทรงจำเกี่ยวกับการใช้ชีวิตตลอดสี่ปีที่คณะสังคมวิทยาฯ ของฉันส่วนใหญ่เป็นความทรงจำและความประทับใจที่เกี่ยวข้องกับการเรียนเป็นหลัก การได้เรียนกับอาจารย์ยุทธ ศักดิ์เดชยนต์ ในวิชา social organization เป็นการขยายม่านตาของเด็กจากคณะวารสารศาสตร์ เอกประชาสัมพันธ์คนหนึ่งให้เห็นว่า บัณฑิตบุคคลสัมพันธ์กันกลายเป็นสังคมอย่างไร วิชาการเบียบวิธีวิจัยและสถิตินั้น แม้ว่าจะเป็นยาขม

แต่ก็เห็นว่ามันสอนให้คิดตั้งลงมาจากคอนเซปต์ถึงคำถามอย่างเป็นขั้นเป็นตอน สอนให้มองความสัมพันธ์ หาความเชื่อมโยงผ่านการหาค่าเฉลี่ย วิชาที่ได้ใช้มาจนถึงทุกวันนี้คือวิชาสังคมวิทยาจิตวิทยา ที่อาจารย์พงษ์สวัสดิ์ สวัสดิพงษ์ เป็นผู้สอน สิ่งที่วิชานี้ทิ้งร่องรอยไว้คือการมองหาความเชื่อมโยงระหว่างตัวตนกับสังคม อาจารย์ไชยันต์ รัชชกุล พานักคิดใหม่ๆ วิธีทำความเข้าใจสังคมใหม่ๆ คำถามใหม่ๆ เข้ามาชวนให้ขบขมกันเสมอในวิชาทฤษฎีสังคม อย่างไรก็ตาม เมื่อมองย้อนกลับไปจุดเริ่มต้นแล้ว ฉันพบว่ากว่าจะมาถึงจุดสุดท้ายของการเรียน สิ่งที่เป็นจุดเริ่มต้นคือจินตนาการทางสังคมวิทยา ได้ตกหายเมื่อไหร่ก็ไม่ทราบได้ อาจจะเป็นในช่วงที่เราต้องพยายามอย่างหนักในการสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับสังคมและกลไกของมัน ให้เข้าใจโครงสร้าง ให้เห็นความขัดแย้งอำนาจ บูรณาการ บทบาท หน้าที่ ความเปลี่ยนแปลง ฯลฯ ซึ่งทำที่สุดสิ่งที่เราอ่านๆ เรียนๆ ไปกลับทำหน้าที่กลับหัวกลับหาง คือแทนที่มันจะช่วยเราตั้งคำถามหรือปลุกจินตนาการทางสังคมวิทยาของเรา มันกลับทำหน้าที่ร่วมกับวิธีวิจัยและสถิติในการ “อธิบาย” สังคมอย่างเป็นระบบ จนเหลือพื้นที่น้อยมากสำหรับจินตนาการทางสังคมวิทยา

ความทรงจำที่แจ่มชัดที่สุดเกี่ยวกับการเรียน ซึ่งโยงกับความรู้อีกมากมายคงไม่พ้นความทรงจำในช่วงการทำวิทยานิพนธ์ ฉันเลือกทำวิทยานิพนธ์ตามแรงบันดาลใจจากงานของรุ่นพี่ๆ อย่าง วรพล พรหมิกบุตร สมศักดิ์ สามัคคีธรรม สุสิมาน นฤมล ในวัยที่อยากจะเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์กระแสของคณะที่กระแสหลักคือการเน้นเรื่องแบบสอบถาม สถิติ ตัวเลข ทำให้ตัดสินใจแบบไม่ได้ประเมินกำลังของตัวเอง และเข้าสู่กระบวนการทำวิทยานิพนธ์อย่างกระตือรือร้นแทนตลอดระยะเวลาตั้งแต่จุดเริ่มต้นจนถึงการสอบ ในช่วงนั้น อาจารย์ที่ปรึกษาย้ายไปเชียงใหม่ การทำงานกับอาจารย์ที่ปรึกษาอยู่ในโหมดระหกระเหิน คุยกันช่วงสั้นๆ หน้าห้องประชุมก่อนที่อาจารย์จะเป็นวิทยากรในเวทีอื่น นั่งคุยไปในรถแท็กซี่จากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ทำพระจันทร์ไปตอนเมือง ไปคุยที่บ้านอาจารย์ทั้งที่กรุงเทพฯ และเชียงใหม่ ถึงวันสอบหัวข้อแทบจะไม่มีอะไรเป็นขึ้นเป็นอัน ในวันที่สอบหัวข้อวิทยานิพนธ์นั้นกรรมการท่านหนึ่งกล่าวที่หน้าห้องกับฉันว่า “สถานะของงานชิ้นนี้คืออะไรคะ มันยังไม่เหมือนหัวข้อวิทยานิพนธ์เลย แต่เอาละ..ดิฉันเห็น effort ของคุณ” ส่วนอาจารย์อีกท่านหนึ่งสนับสนุนด้วยการกล่าวว่า “ที่จริงเขาจะไม่มีปัญหาเลย ถ้าเลือกทำหัวข้ออื่น น่าจะจบก่อนใครด้วยซ้ำ แต่นี่เลือกมาทำหัวข้อที่ยาก ก็ต้องเข้าใจเขาด้วย” คือราวกับว่าจะได้คะแนนความเห็นใจมากขึ้นเพราะเลือกทำสิ่งที่ยากเกินตัว มองย้อนกลับไป มันประหลาดมาก

ที่คณาจารย์ทั้งหลายจะให้คนคนหนึ่งทำวิทยานิพนธ์ต่อไปได้โดยที่สิ่งที่ส่งมาสอบนั้น ยังไม่ได้ใกล้เคียงกับ proposal เลย ยิ่งในวันสอบด้วยแล้ว อาจารย์ท่านหนึ่งช่วยชีวิตไว้ด้วยการบอกว่า “ผมว่าเราอย่าฟังที่เขาพูดเลย เราอ่านที่เขาเขียนมาจะดีกว่า” ซึ่งนับว่าเป็นการสอบวิทยานิพนธ์ที่ประหลาดมาก เพราะผู้ตีพิมพ์ไม่สามารถตีพิมพ์ตัวเองได้ ลนลานจนพูดไม่รู้เรื่อง กรรมการก็นั่งอ่านและถกเถียงกันเองไป แกรมเมื่อสอบแล้วยังมีข้อเสนอว่าควรเขียนงานตีพิมพ์ เพื่อเป็นการยืนยันว่าเข้าใจสิ่งที่ทำมาทั้งหมด คิดดูแล้วคล้ายกับการไป “เชื่อ” ของตามร้านขายของชำมา คือเอาของไปก่อน แล้วมาผ่อนใช้ภายหลัง ช่างเป็นขณะที่ humanistic มากๆ ให้โอกาสคน ให้คนได้เลือก และมีความยืดหยุ่นสูง ทั้งผู้สอนและผู้เรียนมีความสามารถในการปรับตัวอย่างหาที่ใดเทียบได้ยาก

มองย้อนกลับไป

คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาเป็นคณะที่แปลก ถ้ามองคณะนี้แบบที่เราถูกสอนให้ไปมองคนอื่น คือเป็นกลุ่มชน เป็น tribe เราก็ไม่ค่อย tribal กันนัก เขาสอนเรื่องชีวิตทางสังคมของมนุษย์ ให้รู้จักไปสอดส่องดูว่ามนุษย์อยู่กันอย่างไร จัดระเบียบอย่างไร ใครผลิตอะไร อะไรเป็นสิ่งเชื่อมความสัมพันธ์ทางสังคม แต่ในฐานะสถาบันทางสังคมแล้ว ดูเหมือนเขาจะไม่ค่อยใช้สิ่งที่เขาสอนกันสักเท่าไร เขา organize กันหลวมๆ เขาไม่ค่อยมีพิธีกรรมที่จะสร้างหรือต่อยอดที่ทางทางสังคมหรือแม้จะกระชับความสัมพันธ์ระหว่างกัน หัวหน้าหรือรองหัวหน้าเผ่า เราในฐานะนักศึกษาซึ่งควรจะเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่มชนนี้ก็ได้สัมพันธ์กับคนเหล่านี้ด้วย คงมีเพียงผู้สื่อสารทางวิทยุณที่ชื่อวิชัย แสงดาวฉาย เท่านั้น ที่ทำหน้าที่สื่อให้ลูกบ้านลูกเผ่ารู้ว่าอะไรเป็นอะไร ควรทำอะไรตอนไหนเมื่อไหร่ ใครใกล้จะ “หมดอายุ” ใครควรเตรียมใจลาออกไปเสีย ไม่ทราบว่ามีปีหลังๆ คณะจะมีการจัดระเบียบทางสังคมมากขึ้นหรือไม่ แต่ในช่วงปี 2533-2536 นั้น เราเป็นกลุ่มชนที่อยู่กันอย่างหลวมๆ

ดูเหมือนไม่เพียงแต่ระเบียบสังคมของเราจะหลวมเท่านั้น สมัยก่อนเรายังไม่มีที่มีทางเป็นของตัวเอง ปริญญาโทก็มาอยู่ตึกที่คณะอื่นเจียดที่ให้เรา คอมพิวเตอร์ก็ต้องไปใช้ที่ตึกอเนกฯ ประสบการณ์ของนักศึกษาปริญญาโทในปี 2533-2536 คือทุกอย่างมันกระจัดกระจายไม่เป็นแหล่งแห่งที่เหมือนกลุ่มชนอื่นๆ ในมหาวิทยาลัยเขา มันไม่มี senses of place เพราะ place ซึ่งตามปกติแล้วเป็นที่รองรับกิจกรรมหรือพิธีกรรมที่ควรจะร้อยรัดชีวิตทางสังคมของผู้คนไม่ได้ถูกสร้างขึ้น คงมีแต่กายภาพอย่างห้องเรียน

สี่เขียวหม่นๆ ที่ตึกวิทยุเดิม ชั้นไม้ build in โต๊ะรูปตัว U เสียงพลิกกระดาษและเสียงวิทยุจากห้องอาจารย์พงษ์สวัสดิ์ และคุณลุงประสิทธิ์ใส่กางเกงสีทากี เสื้อยืดดอกกลมสีขาว คอยเสิร์ฟน้ำชาให้อาจารย์เท่านั้นที่เป็นส่วนประกอบของ place ในรอบสองปีก่อนที่จะชีวิตจะเข้าสู่โหมกระหือเร่ตามกระบวนการทำวิทยานิพนธ์ senses of place สำหรับคณะนี้จึงไม่มี เพราะมัน mobile มากๆ

นอกจากจะไม่มี place ในความหมาย “แห่งที่ซึ่งมีความหมาย” แล้ว คณะนี้ยังมีศาสตราจารย์ที่ไม่มีประวัติศาสตร์ด้วย เราไม่เคยรู้ว่าใครคือผู้ก่อตั้งคณะ (ที่คนอื่นเขาเรียก บิดา มารดา หรือที่เรามากเรียกแทนคนอื่นว่า “โทเทม”) นอกเหนือจากการสอนแล้ว อาจารย์ที่ engage กับสังคมมีใครบ้าง ทำอะไรกันบ้าง พรบ.ป่าชุมชน มีอาจารย์ท่านใดเกี่ยวข้องกับบ้าง อาจารย์บุญสนอง บุญโยทยาน คือใคร สำคัญอย่างไร งานทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาที่ส่งผลต่อนโยบายหรือการเปลี่ยนแปลง มีหรือไม่ ใครทำ ผลผลิตของคณะนี้อยู่ที่ไหนบ้าง ลองคิดถึงภาพ timeline และ infographic แล้ว หากนึกไม่ออกว่าอะไรอยู่ตรงไหน นั้นน่าจะหมายความว่าเราไม่ได้ให้ความสำคัญกับประวัติศาสตร์กันเท่าที่ควร น่าสงสัยว่าส่วนใหญ่แล้วเราอยู่แบบหมู่บ้านหรือเปล่านั้น คือเราอยู่กับเรื่องเล่าและเรื่องลือ

ที่หลงเหลือ

เวลาผ่านไป 20 ปี ถึงตอนนี้ จำอะไรที่เรียนแทบไม่ได้ สังคมวิทยาที่หลงเหลือในความรู้สึกไม่ใช่ discipline ที่มีรายละเอียดแบบมาร์กซ์พูดอะไร เดอร์คไฮม์พูดอะไร เวเบอร์พูดอะไร วิลเลียมส์พูดอะไร ดีเบตต่างๆ ล้วนเลื่อนไปกับวันเวลา ที่เหลืออยู่เป็นแค่กรอบบางๆ ที่พร้อมจะรับการแทรกตัวเข้ามาของสาขาอื่นๆ ความยืดหยุ่นการปรับตัว พร้อมทั้งจะให้โอกาสคน ที่อาจจะดูไม่สมประกอบเหมือนตัวเองในขณะนั้น เป็นคุณสมบัติที่ติดตัวมาจากการเรียนในคณะนี้ พูดได้ว่าแม้จะไม่เหลืออะไรติดหัวมากมายนัก แต่สิ่งเหล่านี้ที่เรารู้จักจากที่นี่ อาจจะสำคัญต่อการดำเนินชีวิตในบริบทของสังคมที่กว้างกว่าคณะนี้ ไม่น้อยไปกว่าความรู้ที่หล่นหายไประหว่างทางเลย